

סוגיה ל: איסור אכילת חמץ בערב פסח

רקע

נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון האם אכילת חמץ בערב פסח אסורה בלאו מהתורה. עסקנו [בעמ' 30-32] באיסור אכילת חמץ בערב פסח בדיון על מצות "תשביתו", בסוגיה זו נשלים את הענין, תוך כדי התמקדות בשיטת רבי יהודה, הסובר שהתורה אסרה אכילת חמץ בערב פסח בלאו.

מקורות

- א. כח-כח: "מתני' חמץ של נכרי... כתיב בהאי וכתיב בהאי"
 ב. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א ה"ח, והשגת הראב"ד
 ספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה קפט והשגת הרמב"ן
 [רא"ש סי' ד, "והא דקאמר רבי שמעון חמץ בין לפני זמנו..."]

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה קצט

והמצוה הקצ"ט היא שהזהירנו מאכול חמץ אחר חצות יום ארבעה עשר מניסן והוא אמרו (ראה יו) לא תאכל עליו חמץ. וכנוי עליו שב על כבש הפסח שאנו חייבין לשחטו בין הערבים יום ארבעה עשר בניסן ואמר מעת שיגיע זמן שחיטתו לא תאכל עליו חמץ. ובגמר פסחים [כח:] מניין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא בלא תעשה שנאמר לא תאכל עליו חמץ. ושם [ד:] אמרו דכולי עלמא (מיהת) [מיהת] חמץ משש שעות ולמעלה דאורייתא. כן מצאנו בכל הנוסחאות המדויקות שנקראו לפני זקני התלמוד. ושם [ב:] (ב) אמרו בטעם איסור אכילת החמץ בשעה ששית, עבדו רבנן הרחקה יתירא כי היכי דלא ליגע באיסורא דאורייתא. ומי שעבר ואכל חמץ אחר חצות לוקה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בתחלת פסחים:

השגות הרמב"ן לספר המצוות מצות לא תעשה קצט

כתב הרב והמצוה קצ"ט שנמנענו מלאכול חמץ אחר חצות יום ארבעה עשר בניסן והוא אמרו ית' לא תאכל עליו חמץ מלת עליו היא שבה אל כבש הפסח שהחובה בו בזביחתו בין הערבים. וגם זה אינו כהלכה. כי מה שאמרו בגמר פסחים [כח:] מנין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא בלא תעשה שנאמר לא תאכל עליו חמץ הם דברי ר' יהודה ור' שמעון חלק עליו שם אמר לו ר' שמעון וכי איפשר לומר כן והלא כבר נאמר לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות בשעה שישנו בקום אכול מצה ישנו בכל תאכל עליו חמץ בשעה שאינו בקום אכול מצה אינו בכל תאכל חמץ. והלכה כר' שמעון והוא שהחמץ בין לפני זמנו בין לאחר זמנו אינו עובר עליו בולא כלום. ומלת עליו שבה אל כבש הפסח היא על אכילתו כמו שאמר שבעת ימים תאכל עליו מצות. ומפורש בירושלמי שלדברי ר' יהודה עליו על שחיטתו ולדברי ר' שמעון על אכילתו. והתמה מן הראיה שלקח ממה שמצא בלשון הנסחאות המדויקות שנקראו על זקני התלמוד דכולי עלמא מיהת חמץ משש שעות ולמעלה דאורייתא. שזה אינו אלא על הסכמתם ששורפין בתחלת שש שהוא חייב לבערו מן התורה ממצות תשביתו שאור מבתיכם והוא ודאי אסור באכילה מדקאי עלה במצות

השבתה אבל אין בו לאו. ובפירוש אמרו [ד:]: דכולי עלמא מיהת חמץ משש שעות ולמעלה דאורייתא מנא לן אמר אביי תרי קראי כתיבי שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם וכתיב אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם הא כיצד לרבות ארבעה עשר לביעור. הנה זה מבואר שמה שאמרו בחמץ משש שעות ולמעלה דאורייתא שאינו אלא במצות השבתה זו שהוציאו ממדרש פסוק זה אך ביום הראשון תשביתו שאור והלכה כן. והכלל שההלכה מזה בחמץ קודם זמנו שאינו עובר עליו בולא כלום ארצה שאין בו לאו, שאין הלכה כר' יהודה שנותן לאו באכילתו כמו שהזכרנו ולא כדברי מי שנותן לאו בקיומו בלבד ודורש לא תשחט על חמץ דם זבחי שזה אינו אלא לשוחט את הפסח על החמץ. וכבר באר הרב זה במצות קט"ו. והנה גם זה יחסר מחשבון הלאוין:

הסבר הסוגיה

"חמץ בין לפני זמנו בין לאחר זמנו עובר עליו בלאו תוך זמנו עובר עליו בלאו וכתר דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר חמץ לפני זמנו ולאחר זמנו אינו עובר עליו בלא כלום". [ברייטא כח.]

נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון במחלוקת כפולה, בחמץ לפני הפסח ובחמץ לאחר הפסח. רבי יהודה סובר שהאוכל חמץ בערב פסח לאחר חצות, וכן האוכל חמץ שעבר עליו הפסח, עובר על לאו מהתורה, ולוקה. רבי שמעון דוחה את שני הלאוים הללו.

רבי יהודה דורש מהפסוק "לא תאכל עליו חמץ", שיש איסור אכילת חמץ בשעת שחיטת הפסח, ורבי שמעון דורש את הפסוק, שיש איסור אכילת חמץ בשעת אכילת הפסח. [המעין בפסוקים (דברים טז, א-ח) רואה שהם זקוקים לביאור, לפי שני הפירושים, ואכמ"ל].

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרמב"ם [פ"א ה"ח] והרא"ש [סי' ד'] פוסקים כר' יהודה, הראב"ד [בהשגות על הל' חמץ ומצה שם] והרמב"ן [השגות על ספר המצוות ל"ת קצט] פוסקים כרבי שמעון. הראב"ד והרמב"ן פוסקים כר' שמעון, שהרי הלכה כמותו בחמץ שעבר עליו הפסח. הרמב"ם והרא"ש פוסקים כר' יהודה, מפני שלדעתם סתם משנה בריש הפרק כוותיה. לדעתם אין קשר בין מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בחמץ לפני הפסח, לבין מחלוקתם בחמץ שעבר עליו הפסח.

חשוב לציין שלפי רוב הראשונים [חוץ מבעל המאור] גם לרבי שמעון אסור מהתורה לאכול חמץ בערב פסח. איסור זה נלמד מ"תשביתו", ולכן יש כמה נפקא מינות בינו לבין הלאו של רבי יהודה:

- א. מלקות. לדעת רבי יהודה לוקים על אכילת חמץ, לדעת רבי שמעון אין לוקים.
- ב. הנאה. לדעת רבי יהודה חמץ בערב פסח אסור בהנאה כשם שחמץ בפסח אסור בהנאה. לדעת רבי שמעון אכילת חמץ סותרת את האפשרות להשבית אותו, ולכן היא אסורה מהתורה, אבל הנאה אינה בהכרח סותרת את האפשרות להשבית את החמץ, ולכן אינה אסורה מהתורה [ראב"ד].

ג. חצי שיעור. לדעת רבי יהודה אסור מהתורה לאכול חצי זית חמץ בערב פסח, ככל איסורים שבתורה שחצי שיעור שלהם אסור מהתורה. לדעת רבי שמעון הסובר שאיסור אכילתם נלמד מ"תשביתו", כיוון שמצות השבתת חמץ מקבילה לבל יראה ובל ימצא, לפי השיטות שאין דין חצי שיעור בבל יראה ובל ימצא [עיי' בעמ' 74-76] אכילת חצי זית אינה אסורה מתורה.

ד. חמץ נוקשה ותערובת חמץ. לשיטת ר"ת וריב"א [מב.] שאין בל יראה ובל ימצא על חמץ נוקשה ועל תערובת חמץ, לרבי שמעון אכילתם בערב פסח אינה אסורה מהתורה [ולדעת ר"ת אולי מותרת אפילו מדרבנן]. לרבי יהודה יכול להיות שאסור לאוכלם בערב פסח מהתורה [אולם מהרמב"ם הכותב: "שלא לאכול תערובת חמץ כל שבעה", משמע שאכילתם בערב פסח אינה אסורה מהתורה. לדעתו תערובת חמץ אינה מוגדרת כחמץ, אלא יש ריבוי שלוקים עליה, ריבוי זה נאמר בפסח בלבד]. [נפקא מינות ג-ד ע"פ המנחת חינוך (מצו' ט)].

סיכום

מפורש בגמ' "דכולי עלמא מיהא חמץ משש שעות ולמעלה אסור". נחלקו הראשונים בטיב האיסור [כיוון שהמחלוקת היא רק בטיב האיסור, היא אינה מובאת בשו"ע]:
 רמב"ם, רא"ש: פוסקים כרבי יהודה שהחמץ אסור באכילה בלאו מהתורה.
 תוס', רמב"ן: פוסקים כרבי שמעון שהחמץ אסור באכילה מהתורה, מפאת מצות השבתת חמץ.
 בעל המאור: אסור מהתורה להשהות חמץ לאחר חצות, אבל אם מצא חמץ, מותר מהתורה, ואולי אפילו מדרבנן, לאוכלו.